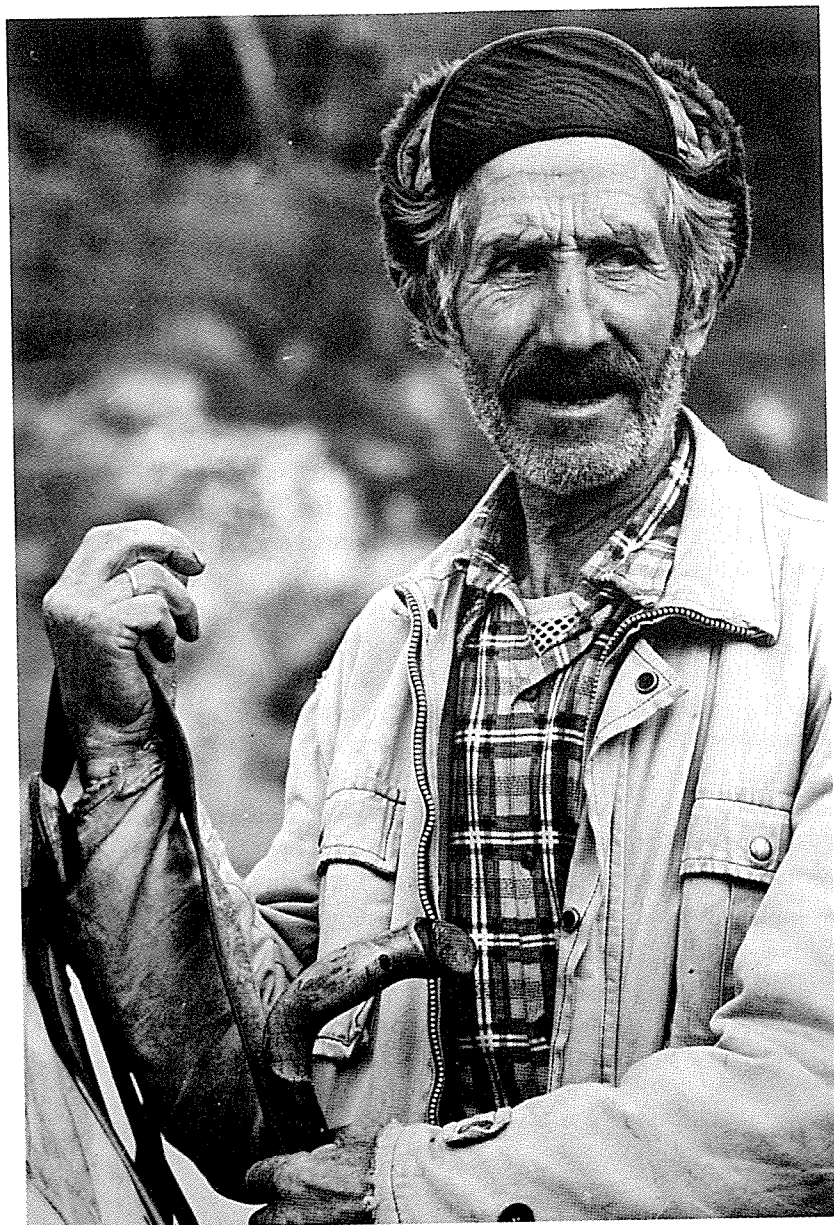

Palmer Taksdal på heiaveg.
I over 50 somrar har Palmer vore i heia med
smalen, først som gjetar, seinare som heiasjef.
* Foto: Trygve Skramstad.

Å, EG VEIT MEG EI HEI

Ein sauamann ser attende

LARS GAUTE JØSSANG
TORBJØRN HERTEL-AAS

*Det vil vera kjent for somme at Jærmuseet er i gong med eit større prosjekt om heiesmalen. Sidan **Driftesmalen**. Gjætarliv på vegtråkk og villfjell kom ut i 1966, har det visseleg skjedd store endringar. Reduksjonen av drifteheiar frå 44 til 18 berre på nokre tiår, røper omleggingar av betydeleg omfang. Ja, i røynda har store deler av det som kan kallast driftesystemet vore i støypeskeia. Det er difor gode grunnar til å gå den "moderne" fjellsauen nærare etter i saumane.*

Initiativet til prosjektet kom opprinneleg frå næringa sjølv, nærare bestemt frå Jæren Smalalag. Jærmuseet var interessert, og sa seg villig til å vera forskingskoordinator, eller det utførande leddet i prosjektet. Ei faggruppe med representantar både frå landbruksstyresmaktene, Smalalaget og Rogaland Sau- og geitalslag blei tidleg sett ned. I tilskjeringa av prosjektet, "Med sauen til fjells", har dette vore eit viktig forum. Resultata vil bli publiserte i bokform.

Det er blitt knytta kontaktar med alle sau- og geitalslaga i Sør-Rogaland, frå Forsand i nord til Sokndal i sør. Ved utarbeiding, distribuering og innsamling av spørjeskjema har dei vore til stor hjelp. Også i strevet med å finna fram til gode informantar, har dei gjort ein framifrå innsats. Dei fleste spørjeskjema har me no fått attende i utfylt stand, og arbeidet med å systematisera og analysa opplysningane er i gong. Når det gjeld bearbeidinga av intervju, er også det i bra gjenge. Torbjørn Hertel-Aas har møtt mange forteljeglade sauafolk, og teke tilsaman 54 lydbandintervju. Det er 19 heiasjefar, 3 gjetarar og 30

sauabønder, samt eitt par heiasjefkoner og transportørar frå ulike deler av Jæren og Dalane.

Ein av dei er Palmer Taksdal. I denne artikkelen, som mest har karakter av intervju, skal du få møta denne respekterte sauamannen. Utstyrt med bandopptakar reiste Torbjørn til Setesdalen, og traff han i stova på Langeid. Palmer har vore i heia i heile sitt vaksne liv og sett utviklinga på nært hald. Når me no tek fatt i den eldste sauesoga og endringane i dette hundreåret, kan me knapt få ein betre vegvisar. Han kjenner driftelivet på desse kantane av landet som få.

Frå smalagut til heiasjef

Taksdal-namnet har Palmer frå Jæren. Han blei fødd på Taksdal i Time den 31. august i 1911, og vaks opp i ein syskenflokk på seks. Sidan han ikkje var eldst, kunne han berre sjå vekk frå heimegarden. Utkome og levebrød måtte søkast andre stader. Ungdomstida fall saman med dei vanskelege 20-åra. For den arbeidssøkande ungdomen var dette ei tung tid. Det var

innskrenkingar og stillstand meir og mindre over heile linja.

No slapp Palmer å gå heilt arbeidslaus. Såleis tente han i knapt tre år i Time, og seinare vart det litt "laust arbeid", for å bruka hans eigne ord. Men han var interessert i sau, og lengten til heialivet låg i han. I ein alder av godt 20 år bestemte Palmer seg for å satsa på sau. På spørsmålet om kvifor det nett blei slik, nemner Palmer fleire grunnar.

"Du veit eg er no fødd og oppvaksen på ein sauagard. Far hadde jamnt over ein 60-70 vinterfødde sauer. Som smågut var eg med om vårane og jaga desse til Madlandsheia. Elles hadde det nok sitt å seia at ein av brørne mine, han Knut, blei gjetar. Eg var med han på skiljing både i Gjesdal og i Bjerkreim. På den måten blei eg trekt meir og meir inn i sauehaldet, og når det dessutan ikkje var flust med arbeid å få, gav dette yrkesvalet seg mest sjølv".

Det blei Setesdalsheiane aust for Kvina Palmer fekk som sitt område. For å bli meir konkret så dreia det seg om Langeidsheia, Hegglandsheia og Langvassheia. Med ein storleik på ca. 200.000 mål var dette ikkje noko lita hei. Dessutan var ho tåleg flat. Det var såleis lite av obser (hyller/skrentar) og stygge fjelldrag. Så dette var ei god hei både for folk og fe. Her, på dette hjørnet av Noregs tak, var det altså Palmer fann sitt rike.

Han begynte som gjetar under "Bakka-Sven", eller Sven Skårland, sommaren i 1932, i Little Langeidsheia. Men alt året etter fekk han Børge Undheim som sjef. I hans "skule" gjekk Palmer til 1942, då han sjølv blei heiasjef. Fram til 1965 delte han og Sven Undheim sjefsstillinga i Langeidsheia. Etter at Sven fall frå, heldt

Palmer fram på eiga hand – heilt til nedtrappinga begynte på 1980-talet. Heiamannen vår har såleis gått gradene frå smalagut til heiasjef.

Dette er dei ytre rammene for livet hans. No skal me gå eit steg vidare og sjå kva desse rømer av levd og erfart liv. Målet er nærast å koma på innsida av driftelivet, heile tida sett gjennom augo til Palmer. Me fylgjer i grove trekk dei viktigaste fasane i driftesesongen.

Til heis

I byrjinga av juni var heimebeita på Jæren avnogne, lamma hadde vakse seg sterke nok og heia hadde kledd seg i grønt. Tidspunktet var inne for å flytta på småfeet. Dermed begynte dei kvite sauestimane, med hundeglefs og "sinte" tilrop etter seg, å bevega seg oppover mot Høg-Jæren og heiane innforbi. Den fyrste beten hadde saueeigarane ansvaret for. Dei jaga smalen opp til Madlandsheia/Vikesdalen, der utålmodige gjetarar gjekk og dreiv, annige på å koma avgarde.

Det var vel ikkje gjort på ein dag og to å få smalen til Setesdalen?

"Nei, det skal vera visst", slår Palmer fast. "Det var mange mil å gå, og vanlegvis trong me ei veka. Var veret ringt, gjekk det gjerne med ein dag og to ekstra".

Som velfødde og kresne rogalendingar i 90-åra, undrast me korleis dei ordna seg med utstyr, matstell og overnatting under slike tilhøve.

"Me hadde i grunnen ikkje noko sær med utstyr med oss. Me sov – i den grad det skjedde då – i det me gjekk og stod i. Det hende me fekk nokre timar

i ei og anna hytta, men ofte var det under open himmel. Klesdrakten den gongen bestod av filthatt, vadmålskler og halvhøge lærsko. Som regnkler brukte me vindjakkar med linolja på. Men dei blei fort harde og fæle, så dette var i grunnen ikkje noko plagg. Stundom, når det blei retteleg kaldt, var nok dette i minste laget. Når hela låg kvit rundt deg om morgonane, var det ikkje fritt for at me hutra og fraus ein del".

Kva bestod ferdakosten av?

"Stort sett så gjekk det på brød. Me hadde med noko heimante og ein del blei kjøpt undervegs, både på Øvstabø og i Sirdal. Noko vidare pålegg drog me ikkje på. Rett nok var det noko me kalla for smørbrødpølse. Den hadde me som regel ein stubbe av i sekken, og skar av den. Og me brukte mykje smør."

Men kaffi, det hadde de vel med i sekken?

"Ja, det hadde me. Ein del blei male før me tok i veg, men det trefte også at me mol i Sirdalen. Kaffien hadde me i ein tøypose. Det nytta ikkje med papirposar, til det var det for mykje væta, sveitte og regn. Elles minnest eg at det var ei stor kaffikvern i hytta ved Tverråna. Den brukte me ein heil del. Under krigen blei ho brukt til å mala kveite med, og då kom ho vekk".

Kan du huska om de hadde faste overnattingsplassar?

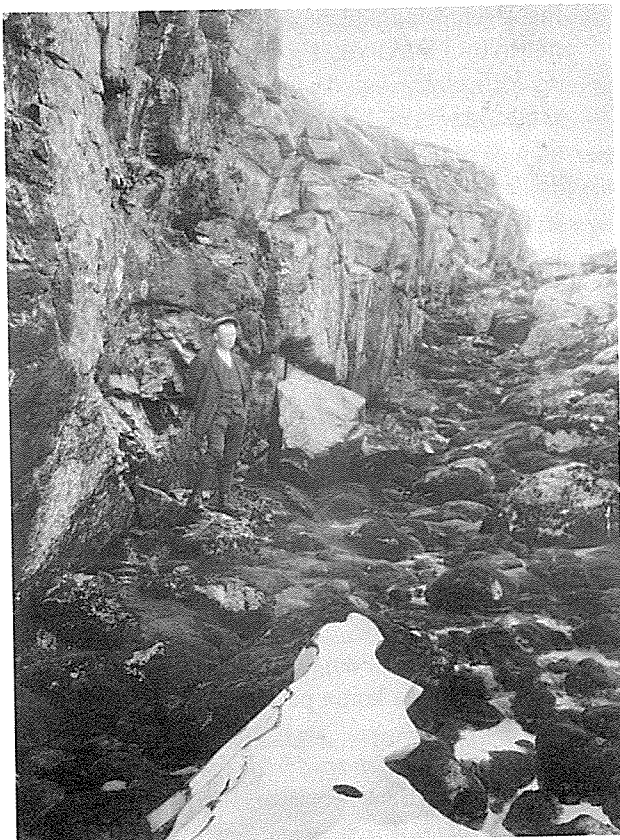
"Ofte var det det. Men det var ikkje alltid du rakk fram i tide. Mykje kom an på veret. Men når me

for over Madlandsheia, låg me som regel i murhytta i Stakkvik. Eg minnest eit år me hadde eit forferdeleg ver då me kom over til Gilja og skulle opp juvet. Me greidde å koma oss over brua, men då stansa drifta. Sauene kraup opp gjennom fjellsida for å søka ly, og me sjølv søkte innåt nokre gamle og glisne anleggssmier som stod der. Ved å raska i saman nokre pinnar til brennfang, fekk me ein liten lunk i den kalde natta, kan eg minnast".

I drivetida var det ikkje berre ein flokk å sjå i Giljajuvet, Byrkjedal, Øvstabødalen og Hunnedalen. Ofte hende det at driftene meir og mindre glei over i kvarandre. At det då blei litt knuffing, var knapt til å unngå. Somme ville gjerne "visa" seg og skunda difor på dyra meir enn godt var. Palmer hugsar vel at somme var "kravstygge". Men som regel tok dei fort att slike heieblesarar. Det beste for sauen var eit jamnt og stødig tempo. Fekk ein det til, var det også utruleg kor langt driftene kunne koma på ein dag.

Drivinga kunne vera strid både for folk og fe, og det hende vel at dyr kreperte undervegs på grunn av uvær og slikt noko. Stemmer dette?

"Det var bare så vidt at eg opplevde det. Men eg var jo ute i fælt ver rett som det var. Det trefte at me breidde flågetorver frå steinane på sauene når det var ekstra ille. Eg hugsar me hadde fleire sauer med klein tanngard ein gong. Dei hadde fått i seg lite mat, og formen var difor ikkje så god. Eg vil meina at ein sau strauk med då. Det førekom også at eg lånte vekk trøya mi til smalen. Men då måtte eg ha hytte å overnatta i. Elles vil ikkje det ha gått".

"Vondevien", opp frå Valevatnet mot Storeknuten, var kjend som ein stad der ein måtte ta det med tål og ikkje jaga for hardt på smalen.

* Foto: H. Aanestad.

Kor store var driftene på den tida?

"Eg minnest eit år, då hadde eg tretten hundre i ein flokk. Me var fire mann og fire hundar som dreiv. Men det gjekk godt, mykje på grunn av det fine veret me hadde. I Jogledalen tok me jamvel igjen nokre "bilsauer" som hadde dur forbi oss innanom Fidjeland i Sirdal. Du ser at ein sau som hadde gått frå Jæren i godt ver, hadde ein heilt annan kondisjon enn dei som fylgde lastebilane."

Ferda gjekk altså opp Øvstabødalen/Hunndalen gjennom Øvre Sirdal til Fidjeland og innover i Jogledalen. Kva med driftvegen vidare?

"Når du kom så langt at så du såg Øyarvatnet, så svinga du søranom med kurs for Vassfedlet. Komen så langt, for me over Kviskardsheia og ned til Kvibrua. Når me hadde passert denne, peila me oss inn på Monsflåta, ei stor og fin slette nord for Monsvatnet i austleg retning. Frå her gjekk drifta sørover til Vidalegå, og då begynte me så smått å setja ned sauer. Men enno var me ikkje heilt framme. Som regel dreiv me ein del til endes på heia. Det strekket kunne også ta ein dag, om ein slår inn- og heimturen i hop".

Heiaarbeidet

Når smalen var "sett ned", som det heitte, begynte det eigentlege heiearbeidet for heiesjefen og gjetarane. Heiasjefane hadde før som regel ein eller to gjetarar med seg.

Å gå kant

Å gå kant var ei viktig oppgåve. Kan du forklara litt nærare kva det innebar, Palmer?

"Det kan eg. Kort sagt så skulle me sjå til at sauene beitte der dei skulle. For å forvissa oss om det gjekk me kant, dvs. me fylgde yttergrensene av heieområdet vårt. Dei mest utsette stadene måtte me støtt halda eit auga med. Ved Vidalegå gjekk eg f.eks. kant mot Rysstadheia tre gonger om dagen. Dette var i fyrste rekke ei oppgåve for gjetarane".

Kvifor var det så viktig at sauene plent heldt seg innforbi eit bestemt område? Blanda dyra seg med andre, så var dei vel merkte? Om ikkje meir, så kom vel den "rymde" smalen til rettes i samlinga/leitinga om hausten?

"Nei, den gongen var det ikkje fullt så enkelt. Du må ikkje gløyma at mange av grunneigarane hadde utslåttar i heiane før. Graset frå høgjellet representerte eit verdfullt førtilskot. Dersom heiasmalen forsynte seg av dette, vart det jo lite og ingen ting for bøndene å hausta. For å unngå klammeri måtte me heile tida veta kor smalen gjekk. Ved å setja opp gjerde, kunne me til ein viss grad få styra sauene utanom desse "forbodne" områda, og det reduserte litt av arbeidet for oss.

Så var det eit forhold til som spelte inn. Var ein ikkje på vakt, kunne dei mest vidræsande sauene trekka ned i bygdene. Elles kunne smalen også "forvilla" seg inn på området til andre heiasjefar. Sidan avlønninga var direkte knytta til sauetalet, var ikkje dette berre meinsleg, men også økonomisk uheldig".

Dette betyr vel at de var jamnt på farten?

"Ja, gjetarane måtte ha kontrollen så langt det let seg gjera. Difor blei det mykje gåing, og i det i allslags ver. I løpet av ein sesong så blei det mange mil, ja".

Er ein like nøye på å gå kant i dag?

"Nei, no har ein eit mykje meir avslappa forhold til dette. Det skuldast nok fleire ting. For det fyrste er det slutt på utslåttane. Det vart for arbeidskrevande i lengda. Dessutan er det i dag ikkje den konkurransen om smalen som det var før. Dermed tek ein det heller ikkje så nøye om smalen krysser "heiasjefgrensene". Etter krigen blei det også dyrt å halda gjetarar på heiltid i heia, og mange stader sette ein heller opp gjerde. Og endeleg kom ein vel til at all den jaginga gjorde smalen noko skjerr og uroleg av seg".

Hepterundar

Sjølv om Palmer sitt heieområde var lite utsett, hende det likevel at somme av sauene var så djerve på maten at dei gjekk seg fast, anten i ei lita to (hulle i fjellet) eller i andre "fjellhåll", i det som vanlegvis vert kalla hepte. Blei dei ikkje oppdaga i tide, kunne det gå gale. Til heiearbeidet hørte det difor med å ha desse "fellene" under oppsikt. Og det var heiasjefen sitt ansvar.

Kor ofte gjekk du og sjekka hepta?

"Det var mange hepte du måtte halda auga med. Og helst burde det ikkje gå meir enn 14 dagar mellom kvar gong du var innom hepta. Dersom det er litt mat og væta (regn) og veret ikkje er altfor kleint, vil ein sau normalt greia seg så lenge. Det er fyrst og fremst tørken som er farleg. Men

det er og forskjell på hepta, nokon må du sjå om oftare enn andre”.

Men det var vel også mogleg å øydelegga ein del hepte?

”Ja, det er klart, så sant det var mogleg då. Eg har for det meste brukt steinar, og på ein måte laga trappetrinn for sauene. Det er ikkje få tør eg har murt opp på den måten. Andre har brukt å setja opp gjerde, men det har eg ikkje så stor tru på. Gjerda er nemleg gode snøfangarar, og dermed fer dei kring vinterstid. Skjer det, er ein i grunnen like dårleg faren som før”.

Kva hjelperåder hadde du med deg når du gjekk rundane dine?

”Eg hadde som regel med ei lina, og ikkje stort meir. Den måtte vera såpass sterk at du kunne dra opp ein sau. Eg har for det meste brukt desse tynne fallskjerm-snorene. Nokre gonger då eg måtte utfor, sette eg berre ein treplugg i ei torv, når eg brukte desse snorene. Slik kom eg meg i alle fall eit stykke ned. Det har eg ofte gjort. Eg minnest ein gong, Sven Undheim og ein til var med. Då firte dei meg ned i ei to, men så rakk lina ikkje langt nok. For å koma vidare fann eg fram fallskjerm-snora, festa den, og så bar det utfor ei ufs. Dette gjorde at eg kom så pass nær sauene at eg fekk dei opp. Det skal ikkje alltid så mykje til, når avstandane ikkje er for store og du har feste, veit du. Det blir noko anna når du nærast heng i lause lufta”.

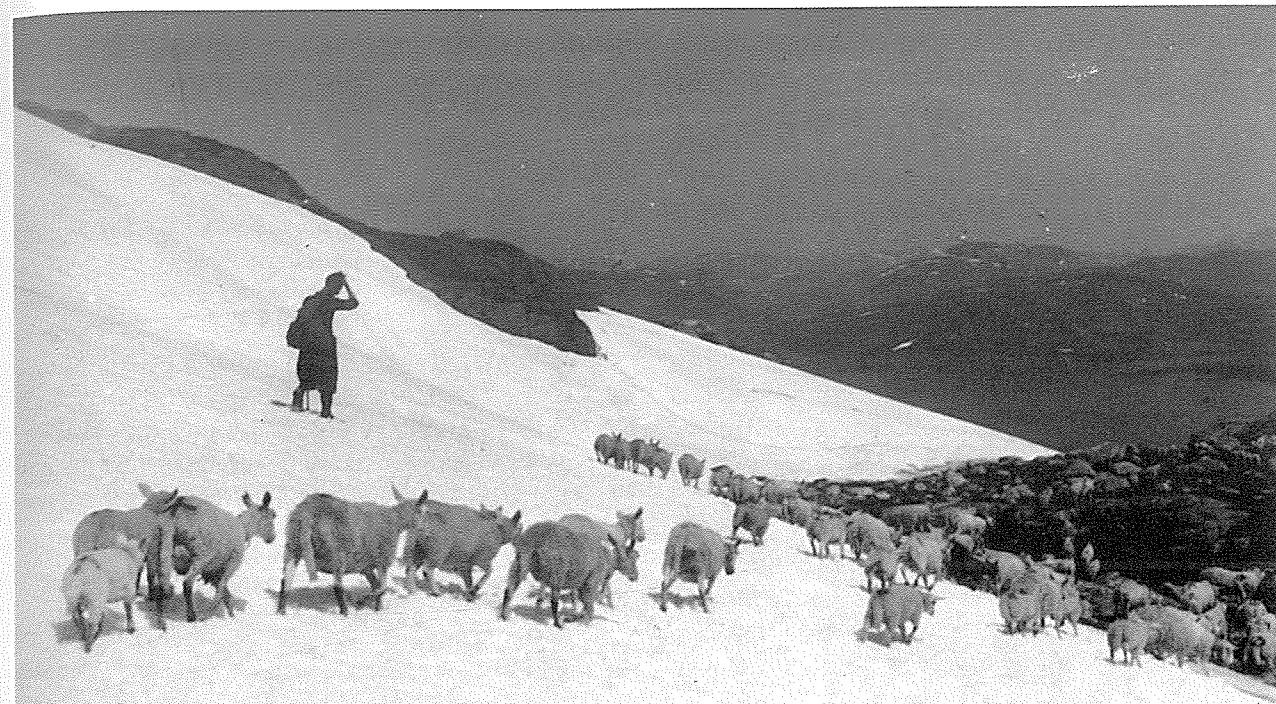
Var det kniv og tau du hadde med deg?

”Ja, kniv er det absolutt nødvendige. Det har eg levd meg inn i. Eg går aldri utan kniv. Kniven er det fyrste eg tar på meg om morgonen. Den fylgjer med reima og bukse, den har eg alltid, same kor eg går. Det treffer når eg reiser ned til byen at eg kanskje har ein fallekniv i lommen, men eg går aldri utan kniv. Det er det same om eg bare går utfor døra her, så kan det henda eg har bruk for kniv. Det vert ein vane det. Det er mange som kjem i beit når dei ikkje har kniv på seg. På heia skulle det vore forbode å gå utan kniv, same kven det er, for du kan koma opp i situasjonar der kniven er heilt uunnverleg. Utan denne reiskapen kan du ikkje avliva eit dyr som ligg og pinest for eksempel. Du kan slå det, men du får ikkje blodet av det.

For ikkje lenge sidan kom eg over ein sau. Sauen stod i ei fjellskår, og sjølv om eg var aleine, kunne eg ikkje gå frå han. Eg måtte ned, fekk band på han, og kom meg opp att med sauene på ”hjul”. Han hadde ikkje funne verken vått eller turt, og var ille medfaren. Eg bar han til vatn og let han drikk litt, og så tok eg han med meg att. Drikk dei for mykje etter ein slik tørn, stryk dei rett og slett med. Nokre dagar seinare fann eg sauene spinndaud. Truleg hadde han gått attende til vasskjelda og drukke livet av seg”.

Dette med å berga sauer frå hepte har vel endra seg lite i dei 50 åra du har traska rundt om i heiane?

”Det at gjetarane ikkje lenger ligg fast i heia, har vel gjort at kontrollen ikkje er like god som før. Om du tek nokre raske streif i løpet av ei helg, vert ikkje det det same. Men sjølv framgangsmåten, den har ikkje endra seg. No har ein jo fått desse

*Innover på snøfjeller om våren.
Drifta på veg frå Jogledalen ned mot Kvibrua.
* Foto: J. A. Jacobsen.*

heptestengene. Denslags hadde ikkje me før. I gamle dagar skar me berre til pisker som me ”fiska” sauene med, dvs. me hadde ei renneløkke ytterst på pishen. Så stakk me pishen fram mot sauene, og med list og med lempe fekk me renneløkka over hovudet på han. Deretter kunne me dra han til oss. Eg har berga mange sauer på den måten. Men for å koma ned i dei vanskelege hepta, var det line som trongst”.

Ein del sauefolk meiner det er lurt å ikkje ta heptesauene med ein gong. Dei er ofte skjerre, og ved

litt for brå rørsler, kan dei bli skremde til å hoppa. For sin del er ikkje Palmer så sikker på kor lurt dette er. Når ein sau bli oppdaga, har han som regel stått ei stund. Det er sjeldan at ein finn dei med det same dei har gått seg fast. Ventar ein for lenge, kan sauene daua før du veit ordet av det.

”Eg var aleine med eit sau og ein lam her nord i Gruvletindane ein gong”, fortel Palmer. ”Eg gjekk ned i ei klemme, og høgt var det ovanfor. Sauen og lammet stod på ei to. Då sat eg i mange timar før eg våga å ta sauene. Det var så stygt at

hadde dei hoppa, ja så kunne eg godt ha blitt dregen med. Men eg sat og godsnakka med sauene både vel og lenge, og til slutt fekk eg tak i klaven hans. Etter å ha funne feste for meg sjølv, greidde eg å få han opp. Lammet kom heldigvis byksande etter”.

Det har vel vore så gale at du somme tider trong ei handsrekning og to av andre med?

”Ja, det veit du eg har. Det er ikkje så mange år sidan. Eg var på Troddeffjellet, ein stad inne ved Kolsheivatnet. Då kom eg over nokre vettskremde sauer som stod på forskjellige plasser. Noko særskilt må ha hendt. Sannsynlegvis hadde det kome kvinande eit fly medan sauene beita på kanten, og slik fått dei på flog. Då måtte eg ha hjelp. Eg minnest spesielt to lam som stod langt nede. For å få fatt i dei, måtte me strekka lina. Han eg hadde med meg slapp seg då utfor fjellskrenten, medan eg og ei dame heldt i den andre enden. Me såg han ikkje, og måtte difor ropa til kvarandre. Men også det gjekk. Den same gongen kom me forresten over ein sau som hadde dotte ned. Den var skamslegen og kunne stort ikkje lea på seg. Då den blei slakta noko seinare, var omtrent alle beina brotne i kroppen. Så kjem eit dyr fyrst på renn, kan det fort bli ihelslege”.

Du har vel vore ute for naudslakting mange gonger?

”Ja, eg har kome over ein del dyr som ikkje har vore levedyktige. Eg har også vore nøydd til å avliva reinsdyr. Det var nord i Gruvletindane ein haust me samla. Då kom eg over ein forferdeleg stor reinsbukk som låg i ei ur. Han var sikkert

skamskoten. Då sette eg kniven inn bak hovudet, nett som samane, og han døydde momentant. Det var som eg vrengde kniven i ei rânepe.”

Enkel utrusting

Når du gjekk kant og såg om hepta, du har jo gjort begge deler, så hadde du vel med ein del mat og klede. For det var vel jamnt over lange turar?

”Det varierte ein del. Dersom det ikkje var så langt, så hadde eg i grunnen ingen ting med meg. Du gjekk omtrent heile dagen utan mat, det vart ein vane det. Men på lengre turar, så hadde eg med ein boks så eg kunne koka kaffi i. Litt måtte ein jo ha attåt den turre kavringen eller skjeva”.

Hadde du klesbyte med deg?

”Nei, det var ikkje vanleg. Me stolte på at det blei godt ver når me gjekk ut. Det treffe me kom ut i uvær og hadde lite på oss. Du bomma på veret av og til. Slike gonger blei det litt ekstra bale, veit du”.

Dette med klede har vel forandra seg ganske mykje i di tid?

”Ja, det har forandra seg kolossalt. Men eg har brukt det sama alltid eg. Eg liker best dei ”gamle” vadmålskleda, vel og merka av det tynnaste slaget. Eg har alltid brukt det på heia, anten det var på samling eller leiting. Inn mot kroppen brukte eg tjukke ullbolar ei tid. Men det blei for varmt, så eg gjekk over til desse helsetrøyene. Dei held eg føre er mykje betre. Det finst meir luft i dei, og dei bruker eg både vinter og sommar.”

*Gjetarhytta ved Godetjørn i Rysstadheia i 1934. Mannen midt på bildet er Palmer Taksdal. Hunden er ein buhund. Buhunden var einerådande i heia før i tida.
* Foto: H. Aanestad.*

Kva med fottøyet då? Har du vore gamaldags også der?

”No går alle i gummistøvlar. Som eg sa, så var lærsko i vinden før. Men det var ikkje noko godt fottøy. Du gjekk blaut kvar dag. Så difor begynte også eg med gummistøvlar. Men du veit me lo til å begynna med. Me trudde dei ville bli for tunge og at det ikkje ville gå. I ein periode brukte me også

fjossko, men eg trur ikkje det er så vanleg lenger. Dei var lette, og det er også dei halvhøge grøne støvlane som dei fleste no brukar. Men dei er for råtnel! Det går ikkje lenge før dei rivnar”.

Om somrane gjekk du vel mykje i kortbukse?

”Nei, det har eg aldri gjort. Heller ikkje har eg hatt for vane å hiva av meg på overkroppen. Eg gjekk i

dei same kleda uansett tid på året. Eg har aldri brydd meg om å verta brune”.

Når det var godt og varmt i veret, så tok du deg vel ein dukkert av og til. Det kunne friska opp?

”Det hende nok det ja. Men viss du tenker på dette med reinhaldet, så var me ikkje så stive på det. Dei fyrste åra hadde me verken såpe eller handduk med oss. Og eg veit om ein, han skulle gå eit heilt år utan å stella seg. Men så stod det også ei stram lukt av han etter kvart. Eg vil meina at ein ikkje må overdriva den vegen heller”.

Hende det at du gjekk deg vill? Så lite mat og utstyr som du hadde med deg, kunne vel det bli litt kritisk av og til?

”Aaa, det er berre så vidt det. Eg brukte aldri kart og kompass, men har nok vore ut av kurs ein del gonger. Det skal eg innrømme. Men om eg sjølv skal seia det, så naudde eg ikkje så mykje av skodda. Det skuldast både den innebygde retningssansen som eg trur eg har og at eg er såpass kjend i heiane. Elles trur eg dette er noko som ”sit” i folk. Anten så kan du ta deg fram, eller så kan du det ikkje. Det er løye å sjå kor stor skjel det kan vera på folk. Somme verkar kjende med ein gong, medan andre vert aldri fortrulege med heia. Eg held føre at eg har vore like kjende alltid, ja frå eg begynte. Ein grunn kan vera at eg gjekk mykje åleina dei fyrste åra. Då vert du også mykje betre kjend, enn om du er i lag med ein som har gått i området hundre gonger før”.

Frå sæter til ”krambu”?

Endå om heiesjefane og gjetarane jamnt var ute og gjekk, så måtte dei i det minste ha plass å bu, som ein hovudbase om ikkje meir. Tidlegare var det slik at grunneigarane heldt hytter. Men i nyare tid har Jæren Smalag sytt for bygging og vedlikehald av gjetarhytter. Og dei er nok av ein annan standard enn dei gamle. Dette stadfestar Palmer.

Dei gamle hyttene

”Ved Vidalegå var det ei hytte av den gamle typen. Ho var ganske trong. Dersom eg låg på tvers, kunne eg ikkje retta meg heilt ut ein gong. La eg meg på langs, litt skrått, greidde eg å strekka meg ut i full lengde. I hjørna, der eg hadde føtene, stod også ein liten peis, kan eg minnst. Hytta hadde torvtak og jordgolv som vanleg var då. Men jordgolva blei det smått om senn slutt på. Eg minnest me låg med Kilen. Der var både ei gammal og ei ny hytte. Den nye hadde også berre jordgolv. For å bøta på dette, bar me litt materiale både frå Heddebulegå og den gamle hytta. På den måten skaffa me oss eit provisorisk tregolv”.

Blei det ikkje sorpete og fælt inne i desse hyttene?

”Nei, det gjorde i grunnen ikkje det. Den gamle hytta i Gaukhei hadde heller ikkje tregolv. Det var berre ein platting der bordet stod. Dersom hytta heldt regnet så nokonlunde ute, så skulle det ikkje så mykje varme til før fuktigheten forsvann, og det blei etter måten tørt inne. Men det var sjølvstekt eit framsteg då tregolva kom. Det skal eg ikkje nekta for”.

Gjetarhytta ved Vidalegå. Palmer nytta denne hytta då han gjekk kant mot Rysstadheia i 1930-åra. Kløvhest var vanlegaste måten å få frakta opp mat og utstyr.

** Foto: H. Aanestad.*

Når de skulle ha ved til desse hyttene, korleis fekk de tak i den?

”Det var ikkje nokon ”skikkeleg” ved me brukte. Å frakta inn ved var ikkje aktuelt før. Men etter kvart blei det vanlegare å dra inn noko med hest om vinteren. Eg har sjølv gjort ein del vender inn til Vidalegå med ved. Før dette blei vanleg, var det einer og småbjørk det gjekk på. Men også torv blei brukt. Ved Vidalegå var det f.eks. ei god myr som me skar torv i og brende”.

Men under samlingane, då det var langt fleire folk, då måtte vel nokon sova ute?

”Nei, det var ikkje nødvendig. For på dei tidene me samla, var sesongen også slutt på sætrane. Sæterbuene var ulåste og dei blei mykje brukte som krypinn. Me som var i heiane heile somrane, hadde jo ganske god kontakt med stølsfolket. Og for dei var dei greitt at me lånte buene. Ved dette samarbeidet blei overnattingskapasiteten auka betydeleg. For oss var dette ei god ordning. Men det var ikkje alltid like enkelt å få seg ein blund i desse stølsbuene. Det låg jo gras i sengene, og det var midt i blinken for loppene, veit du. Mange gonger trudde eg ganske at eg skulle bli oppeten. Heldigvis forsvann denne plaga under krigen. Det var skikkeleg ufyselig, kan du tru”.

Særeige matstell

Men ein ting var tak over hovudet. De måtte vel også ha ei form for organisert matstell. Kom det folk opp med mat, eller ordna de dykk på anna vis?

"Nei, no skal du høyra. I gamle dagar var det ikkje uvanleg at gjetarane og heiesjefane hadde kyr med seg til heis. Av dei var det to slag. Graskrettura var gjeldkyr som bøndene ikkje ville ha gåande heime om sommaren. For eit visst vederlag tok me i mot dei. Så hadde me leigekyr som mjølka og som me betalte litt for å ha. Eit år minnest eg me hadde over hundre kyr, gras- og leigekyr. Det var ein heil flokk det. Dei blei drivne til gards før samlinga begynte".

Korleis nytta de mjølka?

"No var ikkje dette stormjølkarar akkurat. Men den mjølka me fekk slita ut, blei for det meste brukt til smør. Me kinna mykje og godt smør. Dette var ein viktig del av maten, og elles la me opp eit lager til samlinga og leitinga seinare på året. Noko pålegg utover smøret hadde me i grunnen ikkje".

Men de brukte vel mjølka til drikke også?

"Å, ja, det gjorde me. Det var ikkje få liter som gjekk på sturten. Dessutan så lagra me mykje mjølka i myrane. Me tømde den friske heiemjølka opp i store nykokte flasker. Etter at dei hadde blitt tetta igjen, grov me dei ned. Me spadde som regel av ei enkel torv, la flaskene under og breidde torva på. Det gjekk stort sett greit å finna dei att. Myrmjølka kunne ligga både eit og fleire år utan

Palmer mjølkar kyr til kvelds i Tjørndalen 1947.
Mjølka og mjølkeprodukt var ein sers viktig del av kosten.
* Foto: H. Aanestad.

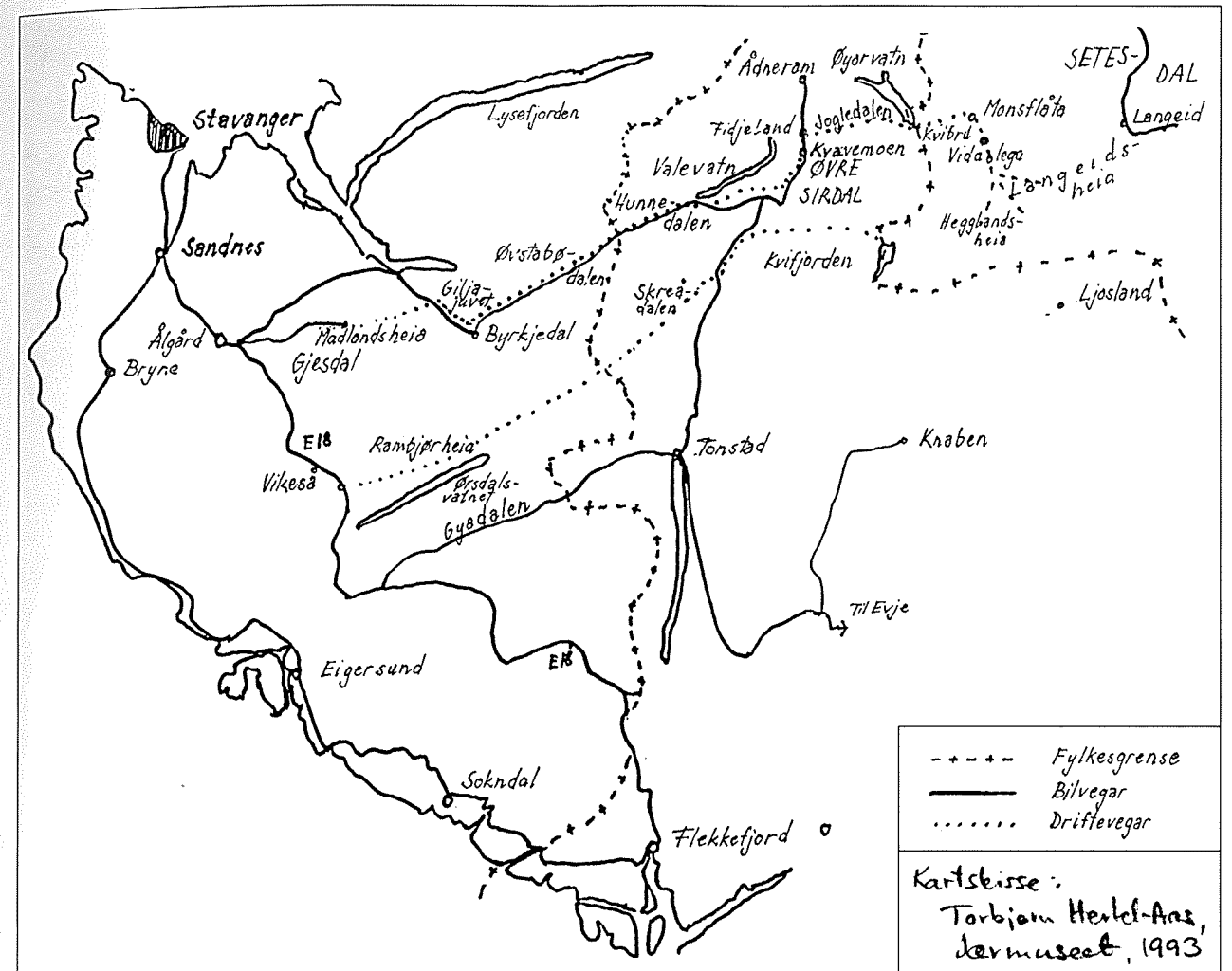
at ho blei skjemd. Ein del hadde også litt surmjølka opp i, men mjølka kunne halda seg utan tilsetjing óg".

Brukte de mjølka også til andre ting?

"Ja, det gjorde me. Me laga også graut og pannekaker. Det stod kvar dag på matseddelen. Før, eller like etter at me hadde reia oss til i heia, fekk me opp mjøl på hesteryggen. Egg hadde me ikkje. Men når pannekakane skulle steikast, så gjorde bakepulver omtrent same nytten. Elles var kavring, brød og ein kaffitår gjengangarar i kosthaldet. Så her var det einssidig, men god kost, vil eg påstå".

Men hadde de andre mulegheiter til å variera kosten?

"Det hadde me. Den gongen var det jo fisk i vatna. Det er også eit voldsomt minus no, det er ikkje

Områda mellom Stavanger og Setesdal. Den nordre driftvegen var vegen Palmer Taksdal nytta.
* Kartskisse: Torbjørn Hertel-Aas, Jærmuseet.

Tre framifrå "heiarar" i utkanten av Jogledalen ved Fidjeland. F.v: Sven Undheim, som var Palmer sin partner i Langeidsheia, Trygve Sikvaland, kjend heiasjetar og heiasjef, og Palmer sjølv. Biletet er truleg teke i 1950-åra.

* Frå Palmer Taksdal si fotosamling.

stort fisk igjen. Me fiska både med garn og med stong. Godetjønn i Rysstadheia yrte av fisk, så det var ikkje vanskeleg å hala aure opp frå den. Fisk var å få over alt, då. Elles så hadde me jo ein og annan fleskabeten, men ikkje i nemnande grad".

Mindre slit – meir luksus

Både hytter og matstell har forandra seg mykje dei siste tiåra. Hyttene har blitt større, isolerte og i det heile betre ustyrte, til dømes med propanapparat. Maten har også blitt meir variert og allsidig. Dette skuldast ikkje minst at også heialivet til ein viss grad har blitt motorisert. Nye vegar, både offentlege og meir private traktorvegar, har gjort at det går relativt enkelt å frakta materialar og mat langt innover i heiane, anten med kjøretøy, fly eller båt.

Kva tid tok du Palmer den nye teknikken i bruk?

"Vel, når sant skal seiast, så var eg ganske tidleg ute. Det hadde seg slik at eg vart kjend med nokre jegarar som låg inne i Kolsheia på dei tider eg vart åleine som heiasjef, dvs. rundt midten av 60-åra. Det var ein frå Sandefjord som fauk varer innover då. Eg betalte 250 kroner for eit fullt lass, og syntest ikkje det var så gale."

Kor mange kilo kunne ei last vera på?

"Det var nokre hundre kilo. Det var mykje, så det var så vidt at vannflyet greidde det. Men til samlinga var det mykje som skulle inn, både av jordeple og anna, så det var godt å sleppa bryet med det. Alt tek tid, veit du".

Sjølv om dette må seiast å vera store framsteg, synest du kanskje at utviklinga har gått for langt? Har det blitt for mykje luksus i heiane i våre dagar?

"No forlangar folk mest alt mogleg. Ta all den safta og syltetøyet. Det var det ikkje snakk om før i tida. No er det meir på bordet i heia enn det er heima hjå folk, vil eg sei. Og med dei nye gode hyttene kan ein kanskje bli freista til å avslutta dagane litt for tidleg, og på den måten få gjort mindre. På den andre sida har denne utviklinga også ført mykje positivt med seg. Ein må ikkje gløyma det".

Interessesprik og spenningar

Til no har me snakka mykje om livet i heia, det daglege arbeidet og om matstellet både i gamal og nyare tid. Men under samtalen har du innimellom nemnt grunneigarane og dei som åtte sauene. Kva forhold hadde de til dei? Var det bestemte reglar som galdt?

"Ja, då må me begynna med saueeigarane. I utgangspunktet er dei interessert i å ha smalen sin i heiane. Då dei ikkje har høve til sjølv å føra tilsyn med dyra sine, overlet dei dette ansvaret til oss, altså heiasjefane og gjetarane. Som vederlag for dette får me utbetalt ei grasleige. Det er ein fast pengesum per smalahovud. Jo fleire sauer, dess høgare betaling med andre ord".

Er det då slik å forstå at grasleiga er lik inntekta til heiasjefane og gjetarane?

"Nei, hadde det vore så vel. Du må ikkje gløyma at grunneigarane også skal ha sitt. Dei ser sjølv sagt

ein mulegheit til å få seg nokre ekstraslantar. I alle fall før var det lite å tena på gardane. Om heieavståinga ikkje gav så mykje i klingande mynt, så blei det alltid litt på grunneigarane”.

Betyr dette du no seier at det eigentleg var tre grupper som kjempa om "sauavinsten", nemleg saueeigarane, heiefolket og grunneigarane?

”Ja, det er rett. Og det er ikkje til å leggja skjul på at det blei visse fordelingskonflikter, eller spenningar om du vil. Sauaeigarane, som heller ikkje hadde flust med pengar, var sjølvsagt interessert i å pina grasleiga mest mogleg ned. Tilsvarande var heiasjefane interessert i at ho låg høgt, dette for ikkje å bli ribba av grunneigarane. Skulle særskilde heiayrke som heiasjef og gjetar vera liv laga, så måtte ein ha noko igjen for strevet. Saueinteresse og fine naturopplevingar var jo ikkje noko å leva av”.

Som heiasjef var det vel setesdølar du forhandla med?

”Ja, det var dei som åtte Langeids- og Hegglands-heia som eg heldt til i. I tillegg kunne eg bruka noko stølsbeite i området mitt. Det betalte eg også litt for. Men med tida gjekk det meir over til at eg betalte ein faste sum for alt, og då var stølsbeitet medrekna”.

Men korleis blei prisen rekna ut? Skulle kvar grunneigar ha betalt etter kor mange mål han åtte?

”Heialeiga blei delt etter skylda, dvs. etter kor mange skinn og huder heia var verd. Skylda var ei

måleeining med opphav i det gamle bondesamfunnet. Såleis var Langeidsheia sett i 96 skinn, eller 8 huder, og desse var då fordelte på grunneigarane. Fleire av gardane hadde f.eks. ei heil hud, medan andre berre hadde nokre få skinn. Så fanst det også gardar som hadde mykje meir enn dette. Til kvart skinn/kvar hud svarte då ein bestemt pengesum. Sidan metoden enno er i bruk, må dette ha vore ein praktisk og god fordelingsnøkkel”.

I alle fall tidlegare var det vanleg med munnlege leiegavttalar. Dei var bindande for fem år om gongen. Ved revisjonar samlast alle grunneigarane. Då hende det ofte at det fall ein del ”skarpe ord”, nettopp fordi interessene var så ulike. Om dette har Palmer konkrete døme.

”Eg minnest eit år eg hadde så lite sau. Då bad eg om at leiga vart sett ned. Grunneigarane ville på si side ha påslag. Då måtte eg berre seia som sant var, at fekk eg ikkje redusert leiga, så kunne eg ikkje fortsetja som heiasjef. Det blei harde forhandlingar, og dei enda med at avtalen som galdt, blei ståande. Det neste året blei betre, så eg kom meg litt ovanpå igjen. Grunneigarane innbiller seg at denne grasleiga er så stor. Dei trur me vert reine kaksane, og at dei blir snytt for inntekter. Så feil går det an å ta. Etter at eg hadde betalt ut gjetarane mine, samlarane og leitarane, og funne dekning for maten, gjerde og anna utstyr, var det slett ikkje mykje att”.

Men når det gjeld grunnleiga, har den fylgd med prisstiginga elles i samfunnet?

”Det er ikkje fæle prisar for heiane i grunnen. Difor kan ein forstå at dei har vore frampå. Men rundt 1970 var det slakt i sauehaldet. Talet på dyr var fallande, og eg hugsar at eg mest ikkje hadde noko att for arbeidet”.

Me vil litt tilbake til dette med grasleige og dyretal. Sidan det var ei direkte kopling mellom desse storleikane, innebar vel dette at det blei rift om sauene? Kva med sauer som kom på avvegar?

”Dersom nokre sauer kom over i ei anna hei, så risikerte du i verste fall å få redusert grasleiga. Og tilsvarande, dersom det kom andre sauer over i di hei, så kunne du plussa på grasleiga. Eg har i grunnen opplevd lite av denslags. Men eg hugsar at det var tilløp i Rysstadheia ei tid. Og då veit eg at me måtte betala litt for å få sauene med oss. Det var lite pengar mellom folk før, og difor blei det litt konkurranse om å få driftene så store som mogleg”.

Elles kan Palmer fortelja at det hende ofte at saueeigarane sette fram ynskje om kor dyra helst burde beita. Som kjentmann visste han sjølvsagt om dei beste plassane. Men slike hint tok han som regel ikkje så nøye. Skulle ein få fine lam heim om hausten, var godt stell om våren heilt avgjerande. Det var i april/mai at grunnlaget for årsavdråttan blei lagt. Denne samanhengen har ikkje alltid blitt vordt nok på. ”Du får ikkje noko av ingenting”, for å bruka Palmer sine ord.

Kjende du alle saueeigarane i den tida du hadde heia?

”Ja, eg gjorde i grunnen det. For når sesongen var

over, så reiste eg rundt og krevde inn grasleiga sjølv. Og då var det ikkje til å unngå at du fekk eit personleg forhold til oppdragsgjevarane dine. Men då eg i dei seinare åra gjekk over til å bruka rekning, kom nok saueeigarane meir på avstand. Og det beklagar eg. Det skulle høyra med til heiasjefstillinga å reisa rundt til folk, veit du”.

Attåtnæringar

Sjølv om ein var heiasjef, var eigentleg ikkje det nok til levemåten. Det galdt om å finna høvelege attåtnæringar som ein kunne spe på med. Børge Undheim dreiv f.eks. med krøtterhandel då Palmer begynte i heia.

”Han hadde alltid med seg ein del hestar. Kyr handla han også med. Han reiste mykje over til Setesdalen, ja også til Dalen i Telemark. I den tida var det noko som heitte Dalsmarken rundt Jonsok. Den var gjev. Då strauk Børge avgarde, og heia overlet han til gjetarane sine. Han var ikkje åleine. Som regel hadde han fylgje med sirdølar som hadde dyr å venda.”

Handla du også med krettur?

”Nei, eg dreiv aldri med krøtterhandel. Men då eg stifta familie fyrst på 50-talet, måtte også eg finna noko å spe på med. Då fekk eg tak i to gardar i Langeid, ein som eg forpakta og ein som eg kjøpte. Her hadde eg smale og nokre kyr og storfe. I tillegg gjekk eg rundt på klypping og slakting. Om det ikkje alltid vart så mykje verken i heia, på gardane eller på det andre, så vart det no såpass at me greidde oss, dei tre døtrene, kona mi og eg”.

Drifta frå Langeidsheia er samla ved Monsflåtå hausten 1965. Karane er f.v: Halvar Haugen, Ingvald Sikveland, Sven Undheim, Alfred Listøl og Magnor Tjåland. Han var i fleire år Palmer si "høgre hand" og tok over som heiasjef i Langeidsheia etter han.
* Frå Palmer Taksdal si fotosamling.

Driftesmale på heimveg

Mot slutten av august lakkar og lid det mot sesongslutt for smalen i heia. Samlinga har på mange måtar blitt den store styrkeprøven, både for dei som har vanka i heiane heile sommaren, og for ekstramannskapet som blir mobilisert. For dei fleste heiasjefane startar den i byrjinga av september, den fyrste haustmånaden. Då skal den kvite grøda i hus, ned frå fjellet og heim til slakting og påsett av dei likaste lamma.

Opplegget

Kor mange mann hadde du med deg under samlinga?

"Under krigen, då det var så mykje smale i heiane, var me gjerne opp i 18 mann. Seinare har talet lege på 13-14, og ofte har dei same gått igjen frå år til år. Gjennomtrekken har i grunnen vore svært liten".

Kven var desse samlarane du hadde med deg?

"I dei tronge 30-åra, då det var lite arbeid å få, hende det at bøndene sende ein mann med saueflokk sin. Det var ein måte å sikra seg eit "halvt" levebrød på. Då kunne heiasjefane nærast velja og vraka i folk. Så stor er ikkje pågangen no. Men dei samlarane eg hadde med meg, var for det

meste folk frå Rogaland, dvs. bønder med sauer i mi drift. I tillegg hadde eg ein del setesdølar, og det var helst gode karar det."

Tente dei godt?

"Nei, det kan ein ikkje seia. Som eg har sagt var det lite å gå på. Dei måtte greia seg med lite. Skulle du vera med på dette, nytta det ikkje å tenka for mykje på pengane. Du må i grunnen ha interesse for hei og for sau. Det er jo eit fritt liv, men med harde turar og lange dagar. Dette må du ha sansen for, elles går det ikkje".

Kor lenge varte samlinga?

"Med rimeleg ver var samlinga unnagjort på fire, fem dagar. Men kom tjukk skodde sigande, gjekk det fort på tida. Difor var det vanleg at ein la inn ein dag ekstra, for å ha noko å gå på. Sidan skiljedagen før blei fastsett under nedturen, hadde heiasjefane også her ein muleghet til å sjonglera litt. Det blei telefonert frå Hunnedalen eller Øvstabødalen når ein hadde drifta under kontroll. I dag vert skiljedagen plotta inn på kalenderen lenge før samlinga tek til.

På det meste hadde Palmer ansvar for 8000 sau og lam. Under krigen var ein ekstra "topp". Den eine krigshausten for Palmer og dei andre hjelpesmennene ned gjennom Hunnedalen med over 10000 dyr. Drifter av denne storleiken viste sjølvsagt godt att, og blei lagt merke til. Spesielt borna tykte det var spennande når desse sauehordane kom. I den tida blei smalen jaga like til skiljeplassane i Gjesdal og Bjerkreim.

Kva tid kom lastebilane inn i biletet?

"Når det gjeld opptransporten med lastebil, så begynte den så smått i slutten av tjuetåra. Utover i 30-åra blei dette meir og meir vanleg, slik at etter krigen nytta alle sauabøndene seg av lastebiltransport. Den motoriserte heimtransporten slo for alvor gjennom i siste del i 50-åra. Det store året var vel 1954, då blei skiljeplassen flytta frå Gjesdal og Bjerkreim til Kvævemoen i Øvre Sirdal".

Var det ikkje litt merkeleg når denne drivinga nedetter dalane tok slutt?

"Kan skjønna det var det. Det var ei heil omstilling. Eg kan hugsa at det var ein del som var sterkt imot denne omlegginga. Me hadde møte på Ålgård om saka, og meiningane var delte. Motstandarane meinte at det blei for kostbart å bruka bilar. Og elles tykte nok somme at det var reint for gale at den gjeve heimturen forsvann. Det var noko eige å føra tusenvis av sauer og lam gjennom bygdene, gjerne med glåp etter vegane. Då var smalafolket i sitt ess, kan du veta. Men på den andre sida, så nytta det ikkje å skrua tida attende. Lastebilane var komne for å bli, og det måtte ein berre avfinna seg med. I dag er det vel ingen som protesterer, vil eg tru".

Men tilbake til samlinga, kan du ikkje fortelja litt meir frå den? Du sa at de brukte fire, fem dagar og var mellom 13 og 18 mann på samlinga. Då opererte de vel i fleire flokkar?

“Ja, me var nøyddde til å dela oss opp. Me hadde tre gjengar i mi hei. Kvar gjeng hadde då ein bas som rettleia dei andre om kvar dei skulle gå. Me samla inn frå eit område om gongen teigvis, mellom vatn og andre naturlege stengsle i heia. Så måtte det vera folk som passa sauene slik at dei ikkje gjekk tilbake igjen. Me gjekk på linje, og hoja og gauka til kvarandre. Det galdt om å halda kontakten, så ein visste kor ein hadde kvarandre. Poenget var å få til jamn framrykking, slik at ein så å seia kjemma heia tom for smale. Me sende småflok-kane føre oss, og til slutt møttest desse i den store drifta”.

Kor langt kunne det vera mellom to mann som gjekk på linje?

“Det var så forskjellig det. Det kom jo mykje an på korleis heia var. Ofte ville det vera kolossalt langt mellom kvar samlar. Men problemet var ofte at mange av dei var så dårlege til å gje lyd frå seg. Det er ringt når hundane ikkje gøyr, men det er sanneleg ikkje eit hår betre når det ikkje knest i dei tobeinte. Det er somme som er så redde for målet sitt. Det har eg prøvd mykje av. Du må gå omtrent heilt opp i dei for å veta kor dei er. Ein mann med godt mål kan du mest høyra over heile heia”.

Viktig med gode hundar

Men hundane er viktige i samlinga, er dei ikkje det?

“Jo, dei er voldsomt viktige. Men etter at desse border colliane kom inn, har nytten minka. Dei er gode å springa og lura seg inn på sauene, men når

*Kvibrua i 1965. Brua batt Sirdalsheiane saman med Setesdalsheiane. Driftene til og frå Langeidsheia og Rysstadheia måtte over her. Brua var smal og passeringa ikkje heilt ufarleg. Det er no ny bru på staden.
* Frå Palmer Taksdal si fotosamling.*

dei aldri gøyr – kva gagn er det då i dei? Dei smyg berre rundt og lurar liksom. Dei skremer ingen. Når mann og hund “syng i kor”, då kan du verkeleg få strekk på smalen. Eg har aldri hatt nokon border, men eg har sett på andre sine, og eg må seia at dei dreg forferdeleg lite. Det er forskjell på dei óg, men det er altfor mange som er tause av dei. Du greier mykje med ein gammaldags buhund. Ein buhund kan du samla voldsomt med viss det er ein god hund. Det er viktig å samla sauene og få den ihop i ei drift, veit du. Men det har eg alltid sagt at borderen er brukande på leiting. Kjem du derimot inn i ein skog, er du omtrent fast – for du veit ikkje kor han spring. Det er ikkje mål i han. Du kan stå med ein flokk og du har ikkje peiling på kor han er”.

Korleis skal du oppdra ein hund? Ein del seier at du skal ta dei hardt?

“Nei, det skal du ikkje. Eg har hatt fleire svært gode drivehundar, og det har helst vore blandings-rasar. Det er voldsomt vanskeleg å få til ein god hund, få dei til å samla og skyssa på smalen. Det er somme som er for strie, og andre igjen er for slappe. Den beste eg har hatt var ein så eigaren hadde mista trua på. Dei prøvde han i Øvstabøda-len, der det er så uført og fælt. Men han øydela mest heile drifteopplegget. Men eg skal seia deg at den blei voldsomt god til å driva med. Den kunne eg styra tvers igjennom drifta, han tok ikkje ein sau før han kom på neste kant”.

Den siste beten

Etter at samlegjengane hadde sveipa over områda sine, blei alle smådriftene dirigerte mot den store samlingsstaden. I Palmer si hei låg den mellom Vidalegå og Monsvatnet. Her var det mellom anna sett opp eit gjerde til å stenga med. På ferda vidare måtte sauene og lamma over den smale Kvibrua. Då måtte samlarane passa ekstra godt på, sidan berre eit dyr kunne gå over om gongen. Var ein ikkje vaken nok, kunne smalen gå rett i elva. Når Kvibrua var passert, var i grunnen det grøvste gjort. Då den nye og breie brua kom, forsvann også denne flaskehalsen.

Det er vel litt av ein kunst å gå i spissen for ei drift, sidan du korkje skal gå for fort eller for seint?

“Nei, du veit du må ikkje gå slik at drifta går i oppløysing. Den største kunsten er å få til den lange og samanhengande rekka. Du må ikkje jaga for mykje på. Viss du begynner å trompa, kan drifta stoppa ganske opp. Du må bruka takt og tone for å få smalen til å gå fint. Det er det ikkje tvil om”.

Når drifta kom til Fidjeland og Kvævemoen, så var jobben gjort for din del?

“Ja, det stemmer det. I alle fall var det slik før at det var eigarane av driftesmalen som måtte finna gardar til smalen sin. Dermed tok dei ansvaret både for “innkvartering”, skiljing og opplasting. Så for meg var det ikkje stort anna å gjera enn å gå rundt og prata med folk og ta det roleg. Det hende nok at ein og annan saueeigaren kom og gav beskjed at han mangla så og så mange sauer. Eg har vel ein følelse av at dei nye heiesjefane har det travlegare enn det me hadde. Dei fer rundt og noterer på blokka si kven som manglar smale. Eg forstår ikkje heilt vitsen. Heiane må saumfarast uansett kor mykje eller lite smale som vantar. Å ha absolutt greia på kor mykje som feiler på skiljedagen, speler fælt liten rolle, held eg føre.”

Strabasiøse leiteaksjonar

Ja, då er me over på leitinga. Eg har snakka med mange, både unge og gamle heiasjefar. Det er litt forskjellige meiningar om når ein bør begynna med leitinga, eller ettersankinga. Somme vil ta i veg så snart som mogleg, medan andre helst vil venta litt. Kva syn har du på dette?

“Du veit, me venta alltid litt før. Akkurat kvifor dette blei gjort, kan eg ikkje seia for visst. Men det var jo ein del som skulle ordnast. Me var som oftast mange mann då også, i alle fall til å begynna med. For me var nøyddde til å rekka over store område. Men til skilnad frå samlinga hadde me

Drifta frå Langeidsheia på veg til skiljeplassen på Kvævemoen i Øvre Sirdal. Her passerer ho Steinbru i Jogledalen innanfor Fidjeland.
* Frå Palmer Taksdal si fotosamling.

smalen med oss heile tida. Om kveldane hadde me den inn i ein innhegning, og om morgonane slepte me sauene og lamma ut, men vel å merka under strengt tilsyn. Det var om å gjera å halda flokken samla, medan andre gjekk speidande på kantane. I tillegg var det gjerne nokre av leitarane som sveipa over større område. Likevel var det slik at den nyoppdaga smalen, så sant det let seg gjera,

blei ført saman med den "store" leitedrifta. Slik kunne me få flokkar på opptil 500 dyr.

Men denne måten å leita på, er det no blitt slutt på. Det gode vegnettet og dei hendige småbilane har gjort at leiteflokkane i dag er mykje mindre. Så snart ein har funne ein 10 stykke eller meir, så blir desse jaga ned frå heia og lasta ombord i minilastebilar. Og så ber det heim i hu og hast.

Før så kunne me gå aldri så lenge med leitesmalen, i alle fall den tida me dreiv heilt ned til Jæren".

Leitinga føregjekk til langt oppunder jul. Det kunne vel vera strabasiøst mange gonger?

"Ja, det skal vera sikkert. Eg har vore med og drive herifrå i snøen fleire gonger. Ved eit høve for me over Sirdalsheia med 500 stykke i tjukk snø. Fordi me måtte laga veg til smalen, kunne me ikkje gå på ski eller truger. Og då gjekk det også seint å koma fram. Om nettene så stod sauene i snøen og fraus, medan me prøvde å ta oss inn i hytter for å få søvn og varme. Var det ekstra ille, så stakk dei gjerne hovuda saman under nokre einarar for å stenga kulden mest mogleg ute. Men eg har gått mykje på ski og leita etter bortkomen smale. Og det har hendt fleire gonger at eg har funne sauer like oppunder jul. Så var det gjerne å dra dei heim på kjelke, veit du. Likevel er det ikkje slik at du berre går på måfå. Leitesmalen har ein tendens til å "stå" på bestemte stader, og det lettar jo arbeidet ein del då".

Litt svinn

Til slutt så må me inn på dette med tap og udyr. Sirdals- og Setesdalsheiane har vel ein låg tapsprosent i forhold til landsgjennomsnittet. Stemmer ikkje det?

"Jo, det er tilfelle. Sjølv om tapsprosenten har variert litt, så er det ikkje mykje som har gått med. Men med fleire tusen dyr i heia, så blir det likevel ein del dyr".

Er det rovdyr som er ute om seg?

"Ja, for ein del så er det det. Ørna kan til tider vera nærgående. Ein gong kom eg over eit varmt og skamfare lam som låg på ein stein. Det var nok ørna som hadde gripe tak i det og halt det utfor ei obs. Om det ikkje då slår seg ihel, så vert lammet så svekka at ørna ikkje har noko vanskar med å få det som den vil. Tre av føtene var brekte på det lammet eg kom over, og eit lite hol i vomma var lett synleg. Du kunne også sjå spor etter klørne i sida på lammet.

Det var i leitinga om hausten. Nokre sauer hadde sprunge av, og dei for eg etter. Men då var det eit lam eg ikkje hadde ansa. Det gjekk ovanom meg i nokre obser. Med eitt vart eg var ei ørn som kom seglande. Ho gjekk til angrep, men utan å lukkast. Ørna tok så ein sving, og sette seg på ei tuve ikkje langt unna lammet. Men dette pusterommet nytta lammet seg av. Det pilte ned etter sidene på fjellet, og raste rett inn i sauaflokken. Og dermed var det berga. Ørna går jo ikkje til angrep på ein flokk."

Reven, tar den lam?

"I heiane trur eg det er lite. Då er det verre i fjellbygdene. Somme plasser er det temmeleg gale. Sauene lemmer gjerne ute, og då kan reven sjå sitt snitt. Og får han fyrst smaken på lam, så prøver han seg gjerne på større lam også. Men "heiareven" trur eg drep lite. Det kan nok henda der små og veike lam står lagleg til. Du ser, det er ikkje alle rovdyra som drep. Også det må lærast. Eg trur det er slik med alt. Finn rovdyra nok mat, så gjer dei ikkje noko før svoltten blir påtrengande. Det er noko å drepa, veit du".

Frå skiljeplassen Grovika i Gjesdal i 1930-åra.
* Foto: H. Aanestad.

Gaupe finst det her?

"Her er gaupe lenger ute. Ho har vore her óg, for eg har sett spor. Og den kan vera stygg på lamma, når det er lite anna å finna. Dei gjer i grunnen ein stor feil dei som fredar rovdyra og rovfuglane".

Det tobeinte "udyret" og laushundar, har det vore noko problem?

"Eg har sakta vore borti det óg. To gonger har eg kome over tjuvslaktarar. Når det gjeld laushundar, så hadde me i fjor eit par elghundar som gjekk lause eit heilt døgn. Kva dei gjorde, veit ikkje eg. Men eg mangla i alle fall nokon av mine. To-tre av sauene hadde blitt så avskræmde at me fann dei ikkje att før tredje dags jul. Det skulda eg dei for. I det store og heile har dette ikkje vore noko problem. Men det er klart at det førekjem uheldige ting av og til, og då spesielt med desse jakthundane".

Kan eg spørja kva tapsprosent du har hatt i drifta på det jamne?

"Somme tider har eg hatt voldsomt lite. Men det varierer ein del. Eg reknar to og ein halv prosent, og det tykkjer eg er bra. Det har vel hendt at eg også har vore under dette nivået. Men litt svin,

det er det alltid."

Er det dyr som også dauar utan nokon påviseleg grunn?

"Ja, det vil eg seia. Det var ikkje så lenge sidan eg gjekk innover heia her. Då fylgde eg turistveien som går til Gaukhei. Då vart eg var eit lam som låg på ei myr, ganske naturleg. Det hadde ikkje spent føtene ut ein gong, men låg med hovudet nedpå. Eg gjekk bortåt og pirka i lammet, men det reagerte ikkje. Det må rett og slett ha vore hjarta som hadde stoppa på det. Eg trur det må ha vore som ein krybbedød på ein måte. Krybbedød, er ikkje det når ungane berre sloknar stilt og roleg?"

Bønder som har smalen sin gåande heime, misser vel også lam og sauer. Og det ser ikkje ut for at tapsprosenten er større i heia enn på beita i låglandet?

"Å, nei, eg trur tapsprosenten er større heima eg. Men er det ei stor drift, så vert det sakta ein del dyr som stryk med. Det høyrer mykje ut med eit par hundre, men så må ein ikkje gløyma at det er nokre få som av ein eller annan grunn vert meir råka enn andre.